

Zamiara, Karolina

Echa międzynarodowego ruchu toksykologów w Polsce w latach 1945-2000

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 53/2, 179-191

2008

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Karolina Zamiara

Zakład Historii Nauk Medycznych
Uniwersytet Medyczny w Poznaniu

ECHA MIĘDZYNARODOWEGO RUCHU TOKSYKOLOGÓW W POLSCE W LATACH 1945–2000

Stosunkowo rzadko w pracach historycznych podejmowana jest problematyka dziejów nauki polskiej w latach 1945–1990, chociaż okres ten stanowi zamkniętą i coraz bardziej zacierającą się w pamięci całość. Był to okres podporządkowania całokształtu spraw publicznych jednopartyjnemu aparatowi władzy państwowej, co wobec braku suwerenności Polski prowadziło do upolitycznienia życia naukowego i reglamentowania współpracy ze stowarzyszeniami i instytucjami naukowymi w państwach o odmiennym ustroju politycznym.

Ograniczenia te wywierały wpływ na rozwój nauki w Polsce, najbardziej widoczny w przypadku tych dziedzin, w których postęp był uwarunkowany stałym dostępem do informacji naukowej i międzynarodową współpracą. Do tych dziedzin należała toksykologia, nazywana „nauką przewidującą”, bo rozpoznając wpływ narastającej chemizacji gospodarki i życia codziennego na zdrowie ludzi i zwierząt pozwalała na ograniczenie jej szkodliwych następstw, a nawet – dzięki podejmowanym na forum międzynarodowym wysiłkom krajowych organizacji toksykologów – na ich uniknięcie.

Celem niniejszej pracy jest rozpoznanie genezy międzynarodowego ruchu naukowego toksykologów i wyjaśnienie relacji między polskim a międzynarodowym ruchem naukowym toksykologów w latach 1945–1990 oraz, dla porównania, 1990–2000. W pracy wykorzystano materiały archiwalne Polskiego Towarzystwa Toksykologicznego (zdeponowane w Zakładzie Historii Nauk

Medycznych Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu) oraz artykuły opublikowane w polskich i międzynarodowych czasopismach naukowych¹.

1. AMERYKAŃSKIE SOT

Dynamiczny rozwój toksykologii w XX w. był wynikiem postępującej chemizacji przemysłu i rolnictwa oraz coraz szerszego stosowania związków chemicznych w życiu codziennym². Za ojczyznę toksykologii przemysłowej należy uznać Stany Zjednoczone Ameryki, gdzie jej wyodrębnienie było naturalną konsekwencją rosnącego zaangażowania lekarzy, chemików i biologów w tworzenie bezpiecznych warunków pracy w przemyśle³. Już w pierwszych dekadach XX w. przy amerykańskich zakładach przemysłowych powstało kilka laboratoriów toksykologicznych, np.: Biochemical Research Laboratory of Dow Chemical, Haskell Laboratory oraz Laboratory of Industrial Medicine of Eastman Kodak. Ważną rolę w kształtowaniu toksykologii przemysłowej odgrywały też: Mellon Institute w Pittsburgu, Centers for Disease Control and Prevention w Atlancie oraz Cincinnati Inhalation Laboratories.

Nową okolicznością wskazującą na potrzebę rozwijania i poszerzania zakresu badań toksykologicznych było wprowadzenie w 1935 r. na światowy rynek farmaceutyczny nowego leku przeciwbakteryjnego, sulfanilamidu⁴. Gdy w USA po podaniu płynnej postaci sulfanilamidu zmarło 12 osób, w tym również dzieci, przebadano dokładnie lek i wykazano, że zawarty w nim rozpuszczalnik, glikol dietylenowy, jest w stężeniu 70% nefrotoksyczny. Po tym tragicznym wydarzeniu zaostrzono kryteria wprowadzania leków na rynek i nałożono na producentów obowiązek przeprowadzania badań klinicznych leków przed ich wprowadzeniem do obrotu. Wykazano także potrzebę powołania organizacji toksykologów ułatwiających wymianę informacji i przyczyniających się do nowych regulacji prawnych o charakterze krajowym i międzynarodowym. W tych okolicznościach w 1938 r. w USA powstała pierwsza na świecie instytucja państwowa zapewniająca obywatelom bezpieczne leki, żywność, kosmetyki i różne produkty użytkowe – Food and Drug Administration (FDA)⁵.

Do kolejnej afery lekowej doszło na początku lat sześćdziesiątych, gdy na rynki europejskie wprowadzono thalidomid, lek uważany za bezpieczny środek nasenny i uspokajający oraz stosowany także do zwalczania poronnych nudności u kobiet w ciąży. W wyniku przyjmowania leku przez kobiety w ciąży, w latach 1961–1962 urodziło się kilka tysięcy noworodków z defektami kończyn. Związek między thalidomidem a narodzinami kalekich dzieci został odkryty przez lekarzy amerykańskich, przyczyniając się do wypracowania w USA nowych metod badań nad teratogennością leków⁶. W 1961 r. stosowanie thalidomidu zostało zakazane najpierw w USA, potem w innych krajach⁷.

W latach sześćdziesiątych XX w. w USA wyodrębniły się trzy główne kierunki rozwoju toksykologii⁸. Pierwszy dotyczył bezpieczeństwa stosowania nowych środków farmaceutycznych i kosmetyków; drugi – toksykologicznej oceny innych produktów chemicznych w celu ustalenia bezpieczeństwa ich stosowania; a trzeci, tradycyjny, obejmował toksykologię kliniczną i sądową, z których pierwsza zajmowała się diagnozami klinicznymi i postępowaniem leczniczym w przypadku zatruc ludzi, a druga medyczno-prawnymi aspektami zatruc związkami chemicznymi⁹.

W następnych latach coraz więcej naukowców specjalizujących się w toksykologii zaczęło zwracać uwagę opinii publicznej na szkodliwy wpływ związków chemicznych na ludzi i zwierzęta oraz wskazywać władzom administracyjnym i ustawodawczym potrzebę dokumentowania danych toksykologicznych oraz wprowadzenia odpowiednich regulacji prawnych¹⁰. Dzięki toksykologom rządy poszczególnych państw zachodnich zaczęły uświadamiać sobie, jakie są skutki powszechnej chemizacji i starały się ją monitorować, m.in. poprzez kontrolę stanu środowiska naturalnego i odpowiednie przepisy prawne. Z tych względów konieczne było utworzenie międzynarodowej organizacji toksykologów, która ułatwiałaby powszechną wymianę i upowszechnianie informacji oraz użyczała naukowcom swego autorytetu w rozmowach z rządami poszczególnych państw¹¹.

Pierwszym międzynarodowym towarzystwem naukowym skupiającym wyłącznie toksykologów było utworzone 4 marca 1961 r. amerykańskie Society of Toxicology (dalej: SOT), które miało ułatwiać spotkania i wymianę poglądów¹². Początkowo istnienie SOT utrzymywano w tajemnicy. Na pierwszym oficjalnie zorganizowanym zebraniu, a było to 15 kwietnia 1962 r., spotkało się 180 członków-założycieli, z których prawie 50% stanowili toksykolodzy specjalizujący się w farmakologii, około 40% zajmowało się toksykologią przemysłową, a mniej niż 5% toksykologią kliniczną lub sądową. Większość stanowili Amerykanie, a tylko 7% członków pochodziło z innych krajów. Warunkiem członkostwa było posiadanie dyplomu ukończenia studiów oraz wykazanie się dorobkiem badawczym w dziedzinie toksykologii.

Na pierwszym zebraniu przyznano członkostwo honorowe zasłużonym toksykologom, m.in. Eugene M. K. Geiling'owi, który przyczynił się do wyodrębnienia toksykologii z farmakologii i ukierunkował jej rozwój pod kątem badania bezpieczeństwa stosowania związków chemicznych, co zapewniło nowej dziedzinie nauki społeczne poparcie. Ponadto założone w 1959 r. czasopismo „Toxicology and Applied Pharmacology” uznano za oficjalny organ SOT¹³. Dla ścisłości należy dodać, że w 1981 r. został założony przez SOT drugi periodyk, „Fundamental and Applied Toxicology”, którego tytuł został w 1998 r. zmieniony na „Toxicological Sciences”, co odzwierciedlało powstawanie coraz liczniejszych subdyscyplin toksykologii¹⁴.

W skali światowej SOT odegrało pionierską rolę jako organizator jednolitego systemu badań toksykologicznych i wdrażania ich wyników do praktyki społecznej. System ten opierał się na pracy różnych komisji zajmujących się m.in.: akredytacją placówek toksykologicznych, certyfikacją specjalistów w zakresie toksykologii oraz Dobrą Praktyką Laboratoryjną w toksykologii. W skład każdej komisji wchodziła przedstawiciele trzech środowisk: producentów i handlowców, instytucji rządowych odpowiedzialnych za regulacje prawne oraz placówek naukowo-badawczych. Na czele każdej komisji stali doświadczeni i pełni entuzjazmu specjaliści.

W pierwszym okresie działalności najbardziej aktywna była komisja ds. akredytacji laboratoriów toksykologicznych, która podjęła starania o właściwą jakość badań wykonywanych w laboratoriach toksykologicznych, a więc o zapewnienie im odpowiedniej aparatury i właściwą organizację pracy, a następnie o ich akredytację. Komisja dokonywała szczegółowego przeglądu wszystkich laboratoriów, w tym ich zwierzętarni, wentylacji, zabezpieczania odpadów toksycznych, oprzyrządowania laboratoriów etc. Na tej podstawie wyznaczyła odpowiednie standardy i wytyczne dla laboratoriów toksykologicznych oraz program ich dalszego, systematycznego nadzoru. Następnie komisja certyfikacji weryfikowała przygotowanie zawodowe personelu laboratoriów w zakresie chemii, biologii i metodologii naukowej, co potwierdzano certyfikatami wymaganymi od pracowników laboratoriów toksykologicznych. Określono też wymagania egzaminacyjne dla osób zabiegających o certyfikaty. Przyjęto, że interdyscyplinarne podejście w kształceniu toksykologów jest bardziej efektywne niż próby tworzenia odrębnych instytutów toksykologii oraz, że kształcenie praktyczne powinno być uzupełnieniem tradycyjnego kształcenia w zakresie podstawowych dziedzin nauki. Te podstawowe założenia nie utraciły aktualności do dziś¹⁵.

Duże zainteresowanie edukacyjnymi aspektami procesu certyfikacji przyczyniło się do powstania nowej komisji. Inicjatorem jej utworzenia był Victor A. Grill, ówczesny przewodniczący SOT, który zaprosił – omówione poniżej – European Society of Toxicology (Europejskie Towarzystwo Toksykologiczne, dalej: EST) do współorganizowania sympozjów oraz do współdziałania w zakresie edukacji¹⁶. W 1977 r. wspólna komisja edukacji przygotowała raport będący podstawą nawiązania amerykańsko-europejskiej współpracy, a zawierający fundamentalne dla dalszego dialogu definicje najważniejszych terminów, m.in. „toksykologia” i „toksykolog”, oraz wyznaczający program studiów licencjackich oraz magisterskich w dziedzinie toksykologii¹⁷.

W następnych latach SOT dostosowywało badania toksykologiczne w USA do nieustannie poszerzających się horyzontów nauki, m.in. wprowadziło do toksykologii badania w zakresie biologii molekularnej i immunologii. W 2000 r. Towarzystwo liczyło ponad 5 tysięcy członków zrzeszonych w 18 sekcjach spe-

cialistycznych i 18 oddziałach regionalnych. Godna podkreślenia jest rola, jaką towarzystwo to odgrywało na forum międzynarodowym¹⁸.

2. EWOLUCJA EUROPEJSKICH TOWARZYSTW TOKSYKOLOGÓW

Z niewielkim opóźnieniem za Amerykanami postępowali zachodnioeuropejscy toksykolodzy, którzy również byli poruszeni aferą thalidomidową i pragnęli zapobiec podobnym tragediom w przyszłości. I tak, 26 września 1962 r. w Zurychu powołano do życia European Society for the Study of Drug Toxicity (Europejskie Towarzystwo Badań nad Toksycznością Leków, dalej: ESSDT). Dorożne spotkania członków ESSDT stały się podstawą dalszego rozwoju toksykologii w Europie¹⁹. W 1974 r. nazwa organizacji została zmieniona na – wspomniane już – European Society of Toxicology (Europejskie Towarzystwo Toksykologiczne, dalej: EST). EST przygotowało grunt dla następnego ogniwa w dziejach międzynarodowego ruchu toksykologów, jakim stała się organizacja zrzeszająca narodowe towarzystwa toksykologiczne, istniejąca od 1985 r. jako Federation of European Societies of Toxicology (Federacja Europejskich Towarzystw Toksykologii, dalej: FEST), a od 1989 r. pod nazwą EUROTOX (skrót od European Societies of Toxicology)²⁰.

EUROTOX powstał z połączenia 20 organizacji narodowych liczących razem 7 tysięcy toksykologów z: Austrii, Belgii, Bułgarii, Czech, Estonii, Łotwy, Finlandii, Włoch, Niemiec, Grecji, Wielkiej Brytanii, Macedonii, Węgier, Ukrainy, Portugalii, Rumunii, Hiszpanii, Szwajcarii, Szwecji i Słowenii. Działalność ESSDT, EST i EUROTOX była zbliżona do prac prowadzonych przez SOT. Poza tym EUROTOX pomagał merytorycznie oraz finansowo w przygotowaniu międzynarodowych spotkań, kongresów i warsztatów toksykologicznych o wysokim poziomie naukowym. Od 1978 r. organem EST, a następnie EUROTOX-u było czasopismo „Archives of Toxicology”, zawierające wyniki badań eksperymentalnych w różnych dziedzinach toksykologii.

Przykładem konkretnej sekcji istniejącej w obrębie EUROTOX może być „Moltox”, sekcja specjalizująca się w prowadzeniu badań toksykologicznych na poziomie molekularnym (Molecular Toxicology and Mechanisms, stąd w skrócie „Moltox”). Członkostwo w „Moltox” ułatwia komunikację z europejskimi kolegami „po fachu”, umożliwia udział w kursach ciągłego szkolenia i darmową prenumeratę biletynu „Moltox”, warunkuje uzyskanie pomocy sekcji przy organizacji seminariów i warsztatów, a także umożliwia zaprezentowanie swoich badań na stronach internetowych i daje szansę na nominację do nagród²¹. Jedną z inicjatyw EUROTOX-u było opracowanie we współpracy z jednym z uniwersytetów holenderskich wzorcowego programu przedyplomowego nauczania toksykologii²².

3. IUTOX – GLOBALNA UNIA TOKSYKOLOGÓW

Ukoronowaniem współpracy SOT z jego europejskim odpowiednikiem, ESSDT a następnie EST, był I Międzynarodowy Kongres Toksykologii zorganizowany w 1977 r. w Toronto w Kanadzie, na którym zainicjowano prace przygotowujące do powołania Międzynarodowej Unii Toksykologii (International Union of Toxicology, dalej: IUTOX) jako obejmującego wszystkie państwa świata forum wymiany informacji naukowej i dyskusji. Prace zakończono trzy lata później, inaugurując działalność IUTOX podczas II Międzynarodowego Kongresu Toksykologii odbywającego się w czerwcu 1980 r. w Brukseli²³. Unia została powołana w celu rozwijania współpracy między narodowymi i innymi organizacjami toksykologów oraz dla promowania i wykorzystywania w praktyce osiągnięć naukowych toksykologii. W działalności IUTOX najważniejsze były organizowane co trzy lata międzynarodowe kongresy, z których pierwszy odbył się w Brukseli w 1980 r. W ciągu następnych dwudziestu lat liczba uczestników kongresów IUTOX zwiększyła się ponad dwukrotnie²⁴.

Potrzeba informowania o działalności poszczególnych komitetów i komisji IUTOX oraz narodowych towarzystw toksykologicznych sprawiła, że od 1985 r. wydawano coroczny biuletyn informacyjny „Broadsheet”, którego nazwę cztery lata później zmieniono na „IUTOX Newsletters”, a od 2002 r. także w wersji elektronicznej²⁵. W 1996 r. utworzono pierwszą stronę internetową IUTOX, poświęconą informacjom o członkach, organizacjach, najbliższych sympozjach, nowościach i publikacjach²⁶. Strony internetowe stały się ważnymi narzędziami szybkiej wymiany poglądów i wyników badań²⁷.

Dążąc do objęcia działalnością toksykologów z wszystkich państw, utworzono w obrębie IUTOX specjalne komisje mające za cel dotarcie do krajów rozwijających się oraz do krajów Centralnej i Wschodniej Europy²⁸. Powstawały także komisje mające inny charakter i zadania, np. strategicznego rozwoju, ds. komunikacji i dystrybucji biuletynu oraz organizacji stron internetowych²⁹. Od założenia Unii w 1977 r. do 2000 r. liczba towarzystw członkowskich zwiększyła się z 9 do ponad 30. Głównym założeniem IUTOX była nadanie toksykologii wymiaru globalnego, przez co rozumiano upowszechnienie nowoczesnej metodyki toksykologii doświadczalnej oraz ujednoczenie terminologii i obowiązujących w poszczególnych krajach przepisów prawnych dotyczących toksycznych związków chemicznych i ryzyka zdrowotnego z nimi związanego³⁰.

Po prawie trzydziestu latach działalności Unia stała się organizacją posiadającą sprawną infrastrukturę i zaplecze ekonomiczne oraz duży prestiż międzynarodowy. Jest liczącym się partnerem Światowej Organizacji Zdrowia (World Health Organization) i członkiem m.in. Międzynarodowej Rady Nauki (ICSU)³¹.

4. POWSTANIE POLSKIEGO TOWARZYSTWA TOKSYKOLOGICZNEGO

W pierwszych dekadach XX w., gdy w USA wypracowywano instytucjonalne podstawy toksykologii przemysłowej, w Polsce toksykologia pozostawała w kręgu zainteresowań badawczych głównie uniwersyteckich katedr medycyny sądowej³², jako przedmiot nauczania występując jedynie w programie studiów farmaceutycznych w niektórych ośrodkach akademickich. Najżywszą działalność badawczą w dziedzinie toksykologii wykazywał ośrodek warszawski, gdzie znajdowały się: utworzony w 1929 r. i podlegający Ministerstwu Sprawiedliwości Państwowy Instytut Ekspertyz Sądowych, Pracownia Toksykologiczna w Zakładzie Badania Żywności i Przedmiotów Użytku w Państwowym Zakładzie Higieny oraz – zatrudniający pierwszego polskiego doktora habilitowanego toksykologii, Bolesława Olszewskiego – Zakład Chemii Toksykologicznej i Sądowej Wydziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Warszawskiego³³.

Straty osobowe i materialne nauki polskiej podczas II wojny światowej dotknęły także nieliczne placówki naukowo-badawcze specjalizujące się w problematyce toksykologicznej. Inną barierą ograniczającą rozwój toksykologii były złe warunki lokalowe i brak odpowiedniej aparatury badawczej w prawie wszystkich zakładach naukowych podejmujących badania w zakresie toksykologii³⁴. Dynamicznie rozwijał się jedynie Zakład (od 1954 r. Katedra i Zakład, od 1970 r. ponownie Zakład) Chemii Toksykologicznej Akademii Medycznej w Warszawie, co było zasługą kierującego nim od 1 grudnia 1953 r. Władysława Rusieckiego. Rozległe kompetencje i autorytet, jakim się cieszył, sprawiły, że udało mu się zdobyć nowoczesną aparaturę badawczą celem podjęcia badań nad zagrożeniami toksykologicznymi związanymi z chemizacją życia codziennego i środowiska pracy człowieka, a zwłaszcza ze stosowaniem pestycydów. Przez szereg lat kierowany przez W. Rusieckiego Zakład odgrywał wiodącą rolę w rozwoju polskiej toksykologii, co przejawiało się w wypromowaniu stosunkowo licznego grona doktorów i doktorów habilitowanych toksykologii oraz w zorganizowaniu we współpracy z Ministerstwem Zdrowia, Instytutem Ochrony Roślin i Komitetem Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk (dalej: PAN) licznych konferencji oraz posiedzeń naukowych.

Wyprodukowane w krajach zachodnich leki były w Polsce dostępne w niewielkim zakresie, jednak reperkusje afery thalidomidowej dotarły do kraju za pośrednictwem Sekcji Toksykologicznej Polskiego Towarzystwa Farmakologicznego, powołanej z inicjatywy W. Rusieckiego w 1966 r.³⁵ Skupiła ona toksykologów różnych specjalności, a gdy dwa lata później – jak opisał to W. Rusiecki – „zorganizowała, wbrew istniejącemu wówczas sceptycyzmowi i trudnościom, I Sympozjum Toksykologiczne, okazało się, że w Polsce znajduje się wiele placówek naukowych zajmujących się różnokierunkowymi badaniami toksykologicznymi”³⁶.

Ożywiona działalność tej Sekcji dostarczyła argumentów za powołaniem w maju 1978 r. Polskiego Towarzystwa Toksykologicznego (dalej: PTToks.), co zgodnie z obowiązującymi wtedy przepisami wymagało uzyskania zgody Wydziału Spraw Wewnętrznych Urzędu m. stołecznego Warszawy oraz Wydziału VI PAN. Założycielami PTToks. byli: Tadeusz Borkowski, Jacek Brzeziński, Stanisław Byczkowski, Jadwiga Chmielnicka, Kazimierz Jacyszyn, Teodor Juszkiewicz, Jerzy Krechniak, Piotr Kubikowski, Jan Markiewicz, Maksym Nikonorow, Jerzy Piotrowski, Władysław Rusiecki (pierwszy przewodniczący Zarządu Głównego)³⁷ i Witold Seńczuk. Warto podkreślić, że wyodrębnienie stowarzyszenia toksykologów z organizacji farmakologów dokonywało się analogicznie jak w krajach zachodnich, lecz z kilkunastoletnim opóźnieniem. Początkowo PTToks. liczyło 360 członków zwyczajnych, z których 143 stanowili farmaceuci, 76 lekarze medycyny, 49 chemicy, 37 lekarze weterynarii, a pozostałe osoby miały wykształcenie biologiczne, przyrodnicze, rolnicze lub z zakresu fizyki. Ponadto Towarzystwo miało 11 członków wspierających, którymi były zakłady przemysłowe. Z ośmiu oddziałów najbardziej liczebne były w Łodzi (75 osób) i Warszawie (63 osoby)³⁸.

Do realizacji zadań powołano następujące komisje: statutową, szkoleniową, nagród, wydawniczą i nomenklaturową, a z czasem także komisje: współpracy z zagranicą, ds. rejestracji toksykologów oraz sekcję toksykologii środowiskowej. Przyjęta struktura i zakres działalności były zbliżone do struktury i działalności zagranicznych towarzystw toksykologicznych, z którymi W. Rusiecki i inni członkowie PTToks. pozostawali w kontakcie³⁹.

5. PTTOKS A EUROPEJSKIE ORGANIZACJE TOKSYKOLOGÓW

Wkrótce po powstaniu, Zarząd Główny PTToks. nawiązał współpracę z krajami zachodnimi za pośrednictwem toksykologów z Niemieckiej Republiki Demokratycznej. W 1979 r. członkowie Zarządu Głównego, Jacek Brzeziński i Jadwiga Chmielnicka uczestniczyli w zjeździe EUROTOX zorganizowanym w Dreźnie, a przewodniczący Oddziału Krakowskiego, Leon Cholewa, wziął udział w Kongresie Krajów Socjalistycznych w zakresie Pomocy Doraźnej w NRD oraz wizytował ośrodki toksykologiczne w Anglii. Rok później uczestniczył w posiedzeniach Zarządu EST, a w 1980 r., na IX Kongresie tego stowarzyszenia został wybrany jego wiceprzewodniczącym. Członkowie PTToks. uczestniczyli też w innych międzynarodowych imprezach naukowych, jeśli były one organizowane w krajach socjalistycznych⁴⁰.

W październiku 1983 r. Zarząd Główny PTToks. zaopiniował statut FEST, a rok później wydelegował Romana Knapka na spotkanie inauguracyjne działalności tej Federacji. Przez kilka następnych lat brak zgody Wydziału VI PAN na

przynależność oraz brak środków dewizowych na opłacenie składek członkowskich sprawiły, że PTToks zachowywał w Federacji jedynie status obserwatora.

Brak przydziałów dewiz na pokrycie składek członkowskich, które w tamtych latach warunkowały wyjazdy zagraniczne Polaków, powodował, że polscy toksykolodzy nie wyjeżdżali na kongresy FEST. W 1986 r. władze Federacji zaproponowały zatem, by ich prawo do głosowania zostało przeniesione na reprezentanta innego towarzystwa narodowego. Ówczesny przewodniczący PTToks., J. Brzeziński, przeniósł wtedy prawo głosu na przedstawiciela Wschodnio-Niemieckiego Towarzystwa Toksykologicznego (z Niemieckiej Republiki Demokratycznej), co sprawiło, że mimo nieobecności polskiego delegata towarzystwo otrzymywało wszystkie materiały kongresowe⁴¹.

Kiedy w 1989 r. sekretarz generalny EUROTOX-u umieścił polskie towarzystwo wśród członków tej organizacji, Zarząd Główny PTToks. zmuszony był poprosić o skreślenie z listy, ponieważ nadal członkowstwo w organizacji międzynarodowej było uwarunkowane zgodą PAN i przydziałem dewiz. Współpraca z EUROTOX rozwinęła się w pełni w latach dziewięćdziesiątych XX w., np. Konrad Rydzyński, wtedy wicedyrektor Instytutu Medycyny Pracy im. Jerzego Nofera w Łodzi, był w latach 1996–2001 członkiem Komitetu Wykonawczego EUROTOX-u i osobą odpowiedzialną za jego kontakty z toksykologami Europy Środkowej i Wschodniej, a władze EUROTOX pomogły w organizacji specjalistycznych szkoleń z zakresu Dobrej Praktyki Laboratoryjnej w toksykometrii, przyczyniając się w ten sposób do modernizacji warsztatu badawczego polskich toksykologów⁴².

6. PTTOKS A IUTOX

PTToks. brało udział w powstaniu jeszcze jednej wiodącej międzynarodowej organizacji toksykologicznej, a mianowicie IUTOX. We wrześniu 1979 r. Komitet Organizacyjny IUTOX poprosił Zarząd Główny PTToks. o wyrażenie opinii na temat projektu statutu organizacji mającej zrzeszać wszystkie istniejące na świecie organizacje toksykologów. Zarząd swoje uwagi przekazał, a jego dwaj przedstawiciele, Stanisław Andrzejewski i Tadeusz Kisieliński uczestniczyli w II Międzynarodowym Kongresie Toksykologii w 1980 r. w Brukseli, gdzie określono kształt działalności Unii⁴³.

Równocześnie wiceprzewodniczący Zarządu Głównego Towarzystwa, Jacek Brzeziński, wyjaśniał w Biurze Prawnym PAN kwestie formalne związane z przystąpieniem polskiej organizacji do IUTOX. Udzielono mu informacji, że jest to niemożliwe, ponieważ na mocy zarządzenia Premiera Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej żadnemu polskiemu towarzystwu naukowemu nie wolno przystąpić do organizacji spoza bloku wschodnioeuropejskiego istniejącej krócej niż

rok i nie posiadającej wyraźnie sprecyzowanego zakresu merytorycznego i zasięgu geograficznego działania, a ponadto członkostwo musiałyby przynieść wymierne korzyści dla polskiego stowarzyszenia. Zgodnie z ówczesnymi przepisami, zezwolenia na przynależność krajowego stowarzyszenia do organizacji międzynarodowej były udzielane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Wszystko to oznaczało, że przedstawiciele polskich towarzystw naukowych, mogli uczestniczyć w działalności międzynarodowych organizacji jedynie w charakterze obserwatorów. J. Brzeziński został poinformowany, że PTToks będzie mógł przystąpić do Unii dopiero po dwóch latach jej istnienia⁴⁴.

W 1984 r., gdy Polska znalazła się w sytuacji niespotykanego dotąd kryzysu społeczno-gospodarczego i zaczęły narastać takie patologie społeczne jak alkoholizm, narkomania, czy uzależnienia lekowe, władze PAN zwróciły się do towarzystw naukowych z prośbą o podjęcie szerszych działań ogólnospołecznych w celu przezwyciężenia tych trudności. Ówczesny przewodniczący Towarzystwa, J. Brzeziński, wówczas wskazał, że PTToks. znajduje się w sytuacji „wysocenie niepokojącej”, bo jego potencjał intelektualny i naukowy nie może zostać wykorzystany z przyczyn prawno-organizacyjnych oraz z powodu braku dewiz na zakup zagranicznego piśmiennictwa fachowego i na pokrycie składek członkowskich w organizacjach międzynarodowych, co sprawia, że konfrontacja zakresu i poziomu prowadzonych w Polsce prac ze stanem badań światowych będzie niemożliwe⁴⁵. Mimo braku możliwości oficjalnego udziału w pracach Unii, utrzymywano kontakt z jej władzami. Władze PTToks systematycznie przekazywały Unii dane o władzach i członkach Towarzystwa, a IUTOX rewanżował się zaproszeniami na kolejne Międzynarodowe Kongresy Toksykologii oraz swymi biuletynami⁴⁶.

Zapoczątkowana w latach 1988–1990 transformacja polityczno-gospodarcza Polski wzbudziła nadzieje na rzeczywiste włączenie się w międzynarodowy ruch naukowy. Już w następnym roku Zarząd Główny ponowił starania o uzyskanie przynależności do IUTOX, ponieważ uważano, że Unia nie będzie egzekwować składek w tak rygorystyczny sposób jak EUROTOX-u. W maju 1989 r. kolejny raz zwrócono się do przewodniczącego Wydziału VI PAN z prośbą o sfinansowanie składki członkowskiej w wysokości 1000 franków szwajcarskich. Niestety, stan finansów Państwa sprawiał, że pozytywne rozpatrzenie prośby było nierealne⁴⁷.

W następnych latach polscy toksykolodzy starali się wyjeżdżać na kongresy IUTOX, m.in. w 1991 r. Witold Seńczuk, ówczesny przewodniczący PTToks, uczestniczył w VI Międzynarodowym Kongresie Toksykologii w Rzymie⁴⁸. Zarząd Główny PTToks zaprosił IUTOX do współorganizowania konferencji w Krakowie w 1993 r. Pierwsze wspólne przedsięwzięcie naukowe zyskało wysoką ocenę władz Unii, jednak na możliwość nawiązania pełnej współpracy trzeba było jeszcze poczekać⁴⁹.

We wrześniu 1993 r. sekretarz generalnego IUTOX, Kai Savolainen, i ówczesny przewodniczący PTToks, Andrzej Starek, przygotowali kolejne memorandum dotyczące przystąpienia towarzystwa do Unii, jednak dopiero w listopadzie 1998 r. cel ten został osiągnięty⁵⁰. Polscy toksykolodzy byli wielokrotnie nominowani do różnych struktur Unii, np. w 2000 r. Janina Moniuszko-Jakoniuk i Konrad Rydzyński do Komitetu Wykonawczego na lata 2001–2004⁵¹, a ponadto włączali się w prace ponad 60 różnych organizacji amerykańskich, europejskich i innych działających w wymiarze ponadnarodowym⁵².

Podsumowując, wyodrębnianie Polskiego Towarzystwa Toksykologicznego dokonywało się w podobny sposób jak w krajach zachodnich, a więc z organizacji farmakologów. Bariery finansowe i formalne nie wpłynęły w istotny sposób na relacje PTToks. do międzynarodowych towarzystw naukowych, choć opóźniły realizację szeregu inicjatyw. W okresie Polski socjalistycznej, mimo formalnej izolacji krajowych towarzystw i instytucji naukowych od krajów zachodnich, polscy toksykolodzy żywo uczestniczyli w międzynarodowym ruchu naukowym, co ułatwiały kontakty z naukowcami z nieistniejącej już Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

Międzynarodowy ruch naukowy dostarczał wzorców działalności i przyczyniał się do modernizacji polskiej toksykologii, a jego pełnoprawnym uczestnikiem PTToks. stało się dopiero w końcu lat dziewięćdziesiątych XX w., gdy w Polsce zaczęto przezwyciężać kryzys gospodarczy.

Przypisy

¹ Np.: Jens S. S c h o u , Christian H o d e l : *The International Union of Toxicology IUTOX: History and its role in information on toxicology*. „Toxicology” 2003 s.117–124.

² Anita M a g o w s k a : *Toksykologia – rys historyczny*. [W:] *Toksykologia*. Pod red. Witolda S e ń c z u k a . Warszawa 2005 s. 9–12; J. N e t t e r : *Thirty years toxicology: biography of a journal introducing the backfiles*. „Toxicology” 2003 s. 167–172.

³ Gabriel P l a a : *Toxicologists and the founding of the Society of Toxicology*. „Toxicological Sciences” 2001 s. 3–5.

⁴ S c h o u , H o d e l , *The International Union...* s. 117-124.

⁵ M a g o w s k a , *Toksykologia – rys...* s. 9-12.

⁶ N e t t e r , *Thirty years toxicology...* s. 167-172

⁷ W. H. B r o c k : *Historia chemii*. Warszawa 1999 s. 406–431.

⁸ P l a a , *Toxicologists and the founding...* s. 1-4.

⁹ M. Z a j ą c , A. J e l i ń s k a : *Farmakoterapia – osiągnięcia i kierunki rozwoju chemii leków*. [W:] *Przeszłość i przyszłość farmacji*. Pod red. Anity M a g o w s k i e j . Poznań 2007 s. 23–50.

¹⁰ N e t t e r , *Thirty years toxicology...* s. 167-172

¹¹ S c h o u , H o d e l , *The International Union...*, s.117–124.

¹² Robert A. Scała: *The Early Days o SOT*. „Toxicological Sciences” 2001 s. 3–5. – Warto wspomnieć o symbolu graficznym SOT, który zawierał słowo „salus” oraz symbol trucizny – zatrutą strzałę, tarczę symbolizującą ochronę, wieniec laurowy oznaczający sukces i promieniście rozchodzące się linie – symbol zwycięstwa i siły.

¹³ Płaa, *Toxicologists and the Founding...*; Scała, *The Early Days...* s. 1-4.

¹⁴ Netter, *Thirty years toxicology...* s. 167-172.

¹⁵ F. W. Oehme: *The Society of Toxicology’s 1977 Actions on Laboratory Accreditation, Professional Certification and Good Laboratory Practices in Toxicology*. „Toxicological Sciences” 2001 s. 1–8.

¹⁶ Schou, Hodel, *The Foundation and Functions of the International Union of Toxicology (IUTOX)*. „Toxicological Sciences” 2001 s. 199–200.

¹⁷ Oehme: *The Society of Toxicology’s...* s. 1-8.

¹⁸ Płaa, *Toxicologists and the Founding...* s. 1-4.

¹⁹ Schou, Hodel, *The Foundation and Functions...* s. 1-4.

²⁰ Tychże, *The International Union of Toxicology...*, s. 118.

²¹ www.eurotox.com

²² Schou, Hodel, *The International Union...*, s. 117–118.

²³ Schou, Hodel, *The Foundation and Functions...*, s. 199–200.

²⁴ Tychże, *The International Union of Toxicology...*, s. 118–120.

²⁵ Schou, Hodel, *The Foundation and Functions...*, s. 200.

²⁶ www.eurotox.com

²⁷ J. P. Kehrer, Jan Mirsalis: *Profesional Toxicology Societes: Web Based Resources*. „Toxicology” 2001 s. 67–76.

²⁸ *Report of the Committee for Central and Eastern European Countries*. „IUTOX Newsletter” 1997 s. 17.

²⁹ D. J. Esdaile, *Perspectives on the past, present and future of computer prediction in toxicology*. 1998 s. 609–610.

³⁰ „IUTOX Newsletter International Union of Toxicology”, 1997.

³¹ Schou, Hodel, *The Foundation and Functions...* s. 1-4.

³² Robert Rembaliński, Barbara Kuźnicka: *Historia farmacji*. Warszawa 1987, s.126–136

³³ A. Starek: *Toksykologia narządowa...*, Warszawa 2007 s. 63-66

³⁴ Władysław Rusiecki: *Początki badań toksykologicznych*. [W:] *Dzieje nauk farmaceutycznych w Polsce 1918–1978*, pod. red. B. Kuźnickiej, Z. Jerzmana-Nowskiej. Wrocław 1986, s. 138–142.

³⁵ Andrzej Starek: *Polskie Towarzystwo Toksykologiczne*. [W:] *Słownik Polskich Towarzystw Naukowych*, pod. red. B. Sordylowej. Warszawa 1978, s.754–758.

³⁶ Archiwum Polskiego Towarzystwa Toksykologicznego (dale: APTToks). Teczka: *Sprawozdania z działalności, Sprawozdanie za okres 8 V 1978 – 18 IX 1981*.

³⁷ Rusiecki, *Początki badań toksykologicznych...*, s. 138–142.

³⁸ Zob.: przypis 36.

³⁹ Starek: *Polskie Towarzystwo Toksykologiczne...* Kraków 2000, s. 5-40.

⁴⁰ APTToks., tamże.

⁴¹ Tamże,teczka Współpraca zagraniczna w latach 1978–1987, korespondencja J. Brzezińskiego z C. Hodelem z FEST z lat 1983–1987.

⁴² Tamże,teczka Zagranica, korespondencja przewodniczących Zarządu Głównego PTToks z władzami EUROTOX z lat 1988–1995.

⁴³ Tamże,teczka Współpraca zagraniczna w latach 1978–1987, korespondencja między W. Rusieckim a R. G. Budfordem z lat 1979–1980.

⁴⁴ Tamże,teczka Sprawozdania roczne ogólne, Komisja Rewizyjna, Sąd Koleżeński, notatka służbowa z rozmowy w Biurze Prawnym Pan w dniu 13.06.1980 r., sporządzona przez J. Brzezińskiego.

⁴⁵ Tamże,teczka Sprawozdania z działalności, Wnioski i postulaty ZG PTToks. w odniesieniu do problemów przedstawianych w piśmie Wiceprezesa PAN z 30 XI 1984 r.

⁴⁶ Tamże,teczka Współpraca zagraniczna w latach 1978–1987, pismo W. N. Aldridge'a do W. Rusieckiego z 04.05.1984 r., pismo P.L. Chambers'a do Jerzego K. Piotrowskiego z 15.03.1988 r.

⁴⁷ Tamże,teczka Zarząd Główny, pismo do M. Mossakowskiego z 23.05.1989 r.

⁴⁸ Tamże,teczka Współpraca zagraniczna w latach 1991–1993, pismo Kai Savolainenena do W. Seńczuka z czerwca 1991 r.

⁴⁹ Tamże,teczka Współpraca zagraniczna w latach 1991–1993, korespondencja K. Savolainen'a i W. Seńczuka z 08.12. 1992 i 15.01.1993 r.

⁵⁰ Tamże,teczka Współpraca zagraniczna w latach 1998–2000, deklaracja przystąpienia PTToks do IUTOX z 02.01.1998 r., korespondencja A. Starka i J. Krechniaka z sekretarzem generalnym IUTOX z 1998 r.

⁵¹ Tamże,teczka Współpraca zagraniczna w latach 1998–2000, korespondencja między sekretarzem generalnym IUTOX a władzami PTToks z 2000 r.

⁵² Tamże, Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Toksykologicznego za rok 2003.